

JONGE MENSEN EN DE ZIN VAN HET SEKSUEEL GEDRAG IN EEN
MODERNE MAATSCHAPPIJ.

A. Geeraert

Bedoeling van dit artikel is aan te tonen dat de huidige betekenisgeving van seksueel contact bij jonge mensen gekenmerkt wordt door een normering gericht op de ontwikkeling van het individu zelf, dit in tegenstelling tot een meer gezinsgerichte betekenis vroeger. Hierdoor komen voor de jongeren twee factoren centraal te staan: de genotsbeleving als geïntegreerd deel van een relatie-uitbouw en de ontwikkeling van het individu zelf via de eis, vooral van de vrouw, tot gelijke kansen ten aanzien van toekomstige carrière-uitbouw. Die ontwikkeling staat haaks op de vroegere afkeer van genot als destabiliserend element van relatie en toekomstige gezinsuitbouw. Tegenover een normering die zich richtte op een duurzame relatie-uitbouw cultiveert men nu een momentane interactienorm. Tegenover procreatie als doel wordt nu een beheersing van de procreatie als voorwaarde vooropgesteld.

1. Inleiding.

Vertrekt men van een overzicht in Amerika en Europa van het feitelijk seksueel gedrag van adolescenten in de laatste decennia, dan kan men op zijn minst stellen dat dit gedrag aan verandering toe is zowel ten aanzien van het aantal jongeren met coïtaal gedrag, het gebruik van contraceptie als ten aanzien van de normen die dit gedrag dragen.

Die ontwikkeling doet vragen rijzen in verband met de vroegere en huidige betekenis van het seksuele gedrag in het geheel van het maatschappelijk gebeuren. Een analyse van die ontwikkeling moet ons toelaten dienaangaande tendensen te schetsen voor de nabije toekomst.

Bedoeling van dit artikel is kernpunten in deze ontwikkeling aan te duiden. Dit gebeurt aan de hand van analyses van empirisch onderzoek bij adolescenten, gespreid in tijd en ruimte, zowel in Amerika als Europa. Tegen deze achtergrond wordt de bespreking geplaatst van eigen onderzoekswerk. Het betreft voornamelijk de bespreking van gegevens uit representatieve enquêtes bij adolescenten, doorgevoerd in het Vlaamse landsgedeelte van België. De enquêtes vonden plaats in 1975, 1979-80, 1983-84 (Geeraert, 1977, 1983, 1987).

Centraal in deze analyse staat de vraag of de opvattingen over seksualiteit, huwelijk en gezin, de voorbije decennia dermate veranderden dat ze het levensperspectief en de mogelijkheden tot zelfstandig gedrag van jongens en meisjes grondig wijzigden?

Verklaring en predictie van de interactievormen, normen en waarden in verband met seksueel gedrag bij adolescenten, kan dan worden geformuleerd als het resultaat van confrontatie tussen de in een bepaalde tijd gehanteerde doelstellingen ten aanzien van seksualiteit en de mogelijkheden waarover de adolescent beschikt om zich een eigen levensproject uit te bouwen. Zin en betekenis van seksueel gedrag bij adolescenten is dan in hoge mate afhankelijk van de mogelijkheid tot integratie van seksueel gedrag in een eigen levensperspectief.

2. Materiaal en methode.

2.1. Overzicht van empirische gegevens i.v.m. premaritaal seksueel gedrag bij adolescenten.

Een korte schets van de belangrijkste onderzoeken en resultaten i.v.m. premaritaal coïtusgedrag bij adolescenten heeft tot doel de algemeenheid en hanteerbaarheid van onze stelling te staven in tijd en ruimte. De selectie van de onderzoeksgegevens steunt op twee uitgangspunten.

- Alleen onderzoeksmateriaal dat naast cijfergegevens in verband met premaritaal seksueel gedrag ook inzicht verschaft over de motieven tot premaritale coïtus wordt hier in aanmerking genomen.
- De factor maatschappelijke context die een belangrijke rol kan spelen bij de betekenis die men aan seksualiteit toekent in het kader van een levensproject, wordt hier ondervangen door ons overzicht te spreiden over een periode van 1920 tot nu, binnen verschillende culturomstandigheden en dagtaken van jongeren (meer specifiek werkenden en studerende).

Daar ons land, vóór de jaren '70, over geen representatieve empirische gegevens beschikt i.v.m. premaritaal seksueel gedrag bij adolescenten, kan een overzicht van wat in andere landen gebeurde een belangrijke bijdrage leveren tot het inzicht in de ontwikkelingen die ook in het Vlaamse land plaats vinden.

2.2. Onderzoeksinstrument en methode gebruikt bij de representatieve enquêtes in het Vlaamse landsgedeelte van België.

Als onderzoeksinstrument werd zowel in 1975, 1979 als in 1983-84 beroep gedaan op "self-administrated questionnaires". De enquêtes bestonden in de drie onderzoeken hoofdzakelijk uit houdings- en gedragsschalen. Deze schalen werden opgebouwd uit diepte-interviews bij jongens en meisjes van de desbetreffende leeftijd. Die adolescenten vertelden ons enerzijds over hun opvoeding

thuis en anderzijds over de manier waarop ze hun ontmoetingen met het andere geslacht structureerden, beleefden en hoe ze vanuit deze belevenissen tegen de eigen toekomst aankeken. Deze gesprekken werden op band opgenomen en vervolgens uitgeschreven onder de vorm van items. In het onderzoek van 1983-84 werden de belangrijkste topics uitgeschreven in opdrachten. Deze opdrachten werden voor schriftelijke beantwoording aangeboden aan een proefgroep van 204 jongeren. Al deze jongeren droegen bij tot de operationalisering van de hoofdthematata naar concrete gedragingen en houdingen zoals ze die bij zichzelf, leeftijdgenoten en ouders waarnamen (1). De items, hetzij bekomen via interviews hetzij via schriftelijke opdrachten, werden vervolgens voorzien van een schaalbeoordelingsschema. Hertesting van die itemlijsten leidde na factor- en itemanalyse tot de vorming van schalen die dan in een definitieve vragenlijst konden worden opgenomen.

De verwerking van de gegevens bestond in hoofdzaak in het zoeken van correlatieve verbanden tussen de verschillende houdings- en gedragsschalen. Dit gebeurde door middel van regressie vergelijkingen. Daarnaast werden percentages en gemiddelden berekend, zodat vergelijkingen met gegevens uit andere landen konden doorgevoerd worden.

3. De resultaten.

Centraal staat de vraag of het toekomstperspectief van de jongere en de hiermee samenhangende maatschappelijke context, zoals tot uitdrukking komt binnen de doelstellingen van huwelijk en gezin, een belangrijke rol hebben gespeeld bij de betekenisgeving, de normering van seksueel gedrag en de toename van premaritale coïtus.

3.1. Welke is de maatschappelijke context waarin de ontwikkeling in de zingeving en normering m.b.t. rolpatronen, seksualiteit en huwelijk is ingebed?

Sinds de jaren 1950 worden de geïndustrialiseerde landen geconfronteerd met belangrijke maatschappelijke veranderingen en dit vooral ten aanzien van het rolpatroon van de vrouw, de betekenis van seksualiteit, huwelijk en gezin.

Vóór de jaren '50 werd in de verschillende geïndustrialiseerde landen het maatschappijbeeld getypeerd door een gezinsstructuur (Shorter, 1975), die we het best kunnen omschrijven als een overlevingsstrategie. Beschrijvingen ten aanzien van die gezinsstructuur trekken de aandacht op twee belangrijke punten: de betekenis van seksualiteit (Van Ussel, 1968) enerzijds en de identiteit van man en vrouw met de daaraan verbonden maatschappelijke rolverdeling anderzijds (Huismans, 1983).

De betekenis van seksualiteit in een gezinsstructuur met als hoofddoelstelling het overleven is een seksualiteit gericht op procreatie en het instandhouden van familie en familiebezit. Die doelstelling kon enkel worden gerealiseerd door een seksuele beheersingsmoraal die affectie, erotiek en genot zelfs binnen het gezin beschouwde als destabiliserend. Onderzoek bij gehuwden in Nederland (Frenken, 1976: 80-81) toont aan dat in het begin van de jaren '70 die seksuele beheersingsmoraal stilaan aan het afnemen was: bij de mannen telde men toen reeds 41% en bij de vrouwen 30% die deze beheersingsmoraal verwierpen, 52% van de mannen en 45% van de vrouwen namen een ambivalente houding aan, terwijl nog slechts 7% van de mannen en 25% van de vrouwen deze beheersingsmoraal aanvaardden. Frenken stelt dat het hier geen exclusieve katholieke normatiek betrof.

Eenzelfde tendens tot afname van de beheersingsmoraal stelden we vast in 1981 bij de ondervraging van de moeders van een representatieve groep 19-jarige jongeren in het Vlaamse land (Geeraert, 1986: 21). Uit dit onderzoek bleek dat nog slechts 14% van de moeders de mening was

toegedaan dat seksuele betrekkingen alleen in het perspectief van voortplanting toegelaten zijn. Voorts zegden 19% moeders dat hun man afkerig staat tegenover lichamelijk genot en plezier terwijl 26% van de moeders nog zelf die houding aannam.

De wens tot gelijkere taakverdeling tussen man en vrouw loopt gelijk met deze ontwikkeling: enkel 18% van de moeders vond het goed dat de vrouw financieel afhankelijk is van de man. Eenzelfde tendens stelde men vast in Nederland tussen 1960 en 1980 (Huismans, 1983: 214-226).

Ongelijke mogelijkheden op studiegebied, beroepsvoorbereiding en carrière-uitbouw lagen aan de basis van een ongelijke rolverdeling. De man werd alle rechten toebedeeld en de vrouw werd als afhankelijk beschouwd. Een dubbele moraal begunstigde dit systeem. In de lagere sociale klassen moest de vrouw mee gaan werken - voor een ongelijk loon - en instaan voor het huishouden, verzorging van de echtgenoot en de opvoeding van haar kinderen. In de hogere sociale klassen gingen steeds meer jonge vrouwen studeren. Dit gaf niet onmiddellijk aanleiding tot een carrière-uitbouw, zeker niet wanneer de vrouw huwde (Van den Bogaert, 1978: 40). Wel resulteerde dit in een nieuwe omschrijving van de identiteit van de vrouw in het huwelijk. Haar statuut kan het best worden omschreven als een rol steunend op gelijkwaardigheid in verscheidenheid, waarbij de man zorgde voor het inkomen en de vrouw voor het huishouden en de opvoeding van de kinderen.

De eis tot maatschappelijke gelijkheid tussen man en vrouw werd sterker naarmate de vrouw, op grond van het genoten onderwijs en beroepsvoorbereiding, haar plaats innam naast de man. Het huwelijk als overlevingsstrategie kwam hierdoor stilaan in de verdrukking. De vrouw kreeg op grond van haar studies en het veranderde cultureel klimaat gelijke mogelijkheden als de man. Hierop volgden in vele gevallen gelijke rechten als de man. De werkende vrouw werd hierdoor drager van ten dele complementaire en daardoor strijdige rollen, nl. vrouwenrol en werknemersrol ('t Veld-Langeveld, 1964). Ook de nadruk

op procreatie en het taboe dat tot dan rustte op de seksualiteitsbeleving van de vrouw, verloor hierdoor aan betekenis.

Waar vroeger voor de vrouw het verwerven van een identiteit alleen maar kon via de maatschappelijk toegeschreven vrouwenrol met name als echtgenote en moeder van haar kinderen, beschikt een jonge vrouw nu over de mogelijkheden om door studie en beroepsopleiding via de werknemersrol als persoon zichzelf te zijn en een eigen loopbaan op te bouwen. Ook dank zij de verbeterde mogelijkheden op contraceptief gebied, is seksueel contact voor de vrouw geëvolueerd van alleen maar een procreatief doel naar ook een beleven van affectie en genot.

Die ontwikkeling heeft verstrekkende gevolgen voor de zingeving die door de ouders aan de jongeren wordt meegegeven in verband met carrière-uitbouw, betekenis van seksueel gedrag en genot, de rol en het belang van een toekomstige gezinsvorming. Hoger vermeld onderzoek in Vlaanderen in 1981 bij moeders van een representatieve groep 19-jarige jongeren wees uit dat vooral ten aanzien van het rolpatroon bij de vrouw, de zingeving van intiem seksueel gedrag, affectie en genot een zeer grote onzekerheid bestaat (Geeraert, 1986: 23-27). Deze onzekerheid dragen ze over aan hun kinderen.

3.2. In welke mate zijn de redenen tot intiem seksueel gedrag bij jongeren veranderd in vergelijking met vroeger?

Onderzoek vanaf de jaren 1920 tot nu toont aan dat de zingeving en normering van seksueel gedrag en relatievorming bij adolescenten ten zeerste veranderd is. De periode vóór 1960 was gekenmerkt door een dubbele moraal (o.a. Bromley en Britten, 1938: 330-337; Kinsey in B. Lieberman, 1971: 132-155; Waller, 1937). Die dubbele moraal stelde volgende normen: "Premaritaal seksueel contact is verkeerd voor alle vrouwen, vrouwen die zich daarmee bezig houden zijn dus slechte vrouwen. Premaritaal seksueel contact is begrijpelijk of goed voor alle

mannen, mannen die zich daarmee bezig houden zijn daarom nog geen slechte mannen" (Reiss, 1956).

Het aangaan gebrachte emancipatieproces bij de vrouw - stilaan gingen ook vrouwen studeren aan hogescholen en universiteiten - lag mee aan de basis van protest en verandering ten aanzien van dit normenpatroon (Geeraert, 1977: 42-56). Het waren vooral de studerende meisjes, met verkering, die geslachtsgemeenschap onder bepaalde voorwaarden "toegelaten" wensten (Bromley en Britten, 1938). Zij zagen geslachtsgemeenschap alleen geoorloofd met hun verloofde, of de ene man waarmee ze later zouden trouwen. Deze tendens vond in de jaren 1930-50 steeds meer aanhang. Hun voorwaarden tot geslachtsgemeenschap: "liefde en enkel met een verloofde", werden naderhand gevolgd door de studerende jongens. De dubbele moraal werd tegen de jaren 1950 dus niet aangevallen door de grote massa, maar alleen door de studerende jeugd. De latere huwelijksleeftijd van de studerende meisjes (soms 5 à 6 jaar) in vergelijking met de werkenden, bevorderde het streven naar grotere gelijkheid tussen de geslachten.

Vanaf 1950 (Ehrman, 1959) constateerde men bij de studerende jongeren een ommekeer op seksueel gebied. De opvatting dat intiem seksueel gedrag ook voor het huwelijk een uitdrukking kan zijn van liefde voor de partner won steeds meer veld. Dit in tegenstelling met vroeger waar, vooral bij meisjes, seksueel gedrag voor het huwelijk gold als een teken van losbandigheid en onbekwaamheid tot waarachtige liefde (Kriekemans, 1959).

Met de jaren '60 ontstond reeds duidelijk een grotere toelaatbaarheid tegenover intiem seksueel gedrag bij een duurzame relatie met het oog op een huwelijk.

Dit leidde in de jaren 1960-80 tot een moraal met meer aandacht voor de relatie-opbouw zelf in het perspectief van een toekomstig huwelijk (o.a. Reiss, 1964; Packard, 1968; Luckey en Nass, 1969; Bell en Chaskes, 1970; Christensen en Gregg, 1973; Giese en Schmidt, 1968: 189; Kooy, 1972: 29). Die nieuwe norm, die meer gericht was op de wensen en verwachtingen zelf van het individu,

drong vanuit de studerenden en de nieuwe burgerij stilaan door naar de werkende klasse (Schmidt en Sigusch, 1971: 38/43/85; NISSO-rapport, 7, 1972: 13; Schofield, 1965: 131; Sigusch en Schmidt, 1973: 182/197; Kooy, 1972: 29; Sorenson, 1973: 217-280; Rodriguez-Echeveria, 1975: 391).

Ook in ons land oordeelden in 1975-76 reeds 80% van de 18- en 21-jarigen dat premaritale coïtus met de verloofde toegelaten was (Geeraert, 1977: 85).

Op het einde van de jaren '70 stelde men in verband met de normering van premaritaal seksueel gedrag nog weinig verschil vast tussen jongens en meisjes, en tussen werkenden en studerenden. Bij die duidelijke tendens tot convergentie in de normering van premaritaal coïtusgedrag bij jongens en meisjes is het belangrijk te onthouden dat de ontwikkeling bij meisjes gebeurde van restrictie naar permissiviteit in het perspectief van een huwelijk, en bij jongens de ontwikkeling in hoofdzaak evolueerde van promiscue gedrag naar normering in de zin van persoons- en relatiegebonden gedrag. Gegevensvergelijking tussen 1968 en 1981 voor o.a. Nederland wijst erop dat die ontwikkeling waarschijnlijk ook toepasbaar is op andere landen in West-Europa (van Nimwegen en Moors, 1988: 155). Deze ontwikkeling stelde de relatie en de personen zelf binnen die relatie centraal.

De betekenisgeving van intiem seksueel gedrag, die vroeger meer rechtstreeks geformuleerd werd vanuit het maatschappelijk gebeuren en gericht was op procreatie en toekomstige gezinsvorming, werd vervangen door een persoonlijke betekenisgeving. Dit heeft tot gevolg dat zowel jongens als meisjes nu veel gemakkelijker dan vroeger onmiddellijk zintuigelijk genot kunnen prefereren boven de opname van coïtaal gedrag in een perspectief van toekomstig huwelijk en gezin.

De ontwikkeling naar een normering van intiem seksueel gedrag georiënteerd op de wensen en verwachtingen van de jongere zelf heeft tevens geleid tot het ter discussie stellen van het huwelijk als uiteindelijke onderbouw van de door de jongeren aangegane relatie. Het emancipatie-

proces bij de meisjes, door de reeds verregaande gelijkheid in het aantal jaren studie en de mogelijkheid tot ontkoppeling van seksuele genotsbeleving en procreatie, heeft, via de grotere mogelijkheden tot contraceptie, tot gevolg gehad dat het huwelijk als overlevingsstrategie met zijn nog bestaande ongelijkheid tussen mannen en vrouwen evolueerde naar een relatievorming waar gelijkwaardigheid in de zin van gelijke kansen op alle gebied tot de mogelijkheden behoort.

De tegenstelling tussen wat jongeren zien als mogelijkheden van het huwelijk, op grond van voorbeeldgedrag van hun ouders (Geeraert, 1987: 31-49), en de eigen wensen en verwachtingen inzake relatievorming, leidt in de jaren 1983-84 ofwel tot de wens samen te wonen en geen huwelijk aan te gaan (Geeraert, 1987: 75: 15- tot 19-jarigen: jongens 11% en meisjes 6%) ofwel eerst een tijd samen te wonen en later te trouwen ((Geeraert, 1987: 75: 15- tot 19-jarigen: jongens 46% en meisjes 41%), daartegenover wenst slechts de helft van de jongeren nog te trouwen zonder vooraf samen te wonen. Eerst een tijd samenwonen en dan trouwen is gericht op het uittesten van inhouden die beter aansluiten bij de eigen wensen en verwachtingen m.b.t. relatievorming dan bij een nog algemeen geldend huwelijkspatroon dat in vele gevallen steunt op een ongelijke machtsverdeling tussen man en vrouw. De normen die moeten leiden tot een gelijke machtsverdeling op gebieden als affectie, seksueel genot, procreatie en rolpatronen bevinden zich echter nog in een embryonaal stadium.

De ontwikkeling naar een veel grotere inbreng van de jongere zelf in de zingeving en normering van ontmoetingsgedrag, de integratie van affectie en seksueel genot in het perspectief van een latere gezinsvorming en toekomstig beroep, stelt de adolescent en voornamelijk de jongsten onder hen voor enorme problemen.

De analyse m.b.t. de maatschappelijke veranderingen en ontwikkeling in de betekenisgeving van seksueel gedrag wees tevens op een hiermee samenhangende aangroei van

het aantal jongeren met premaritaal coïtusgedrag en dit op steeds jongere leeftijd.

3.3. Stellen we bij de verschuiving in de normering ook een toename vast van het aantal jongeren met coïtaal gedrag?

Algemeen kan men stellen dat gezien de ontwikkeling in de normpatronen het premaritaal coïtusgedrag vooral bij meisjes in alle westerse landen in grote mate toenam.

Het grote aantal onderzoeken, vroeger en nu in Amerika, naar het seksueel gedrag bij jongeren, maakt het ons gemakkelijker onze gegevens in een breder tijdsgebeuren te plaatsen, ze vergelijkend te interpreteren en hypothesen met het oog op de toekomst te formuleren. In Amerika is de toename van jongeren met coïtusgedrag groter dan in ons land. De verhoging doet zich vooral voor bij de meisjes en dit ook bij de jongste leeftijdscategorieën. Enkele cijfergegevens kunnen dit illustreren. Zelnik, Kantner en Ford (1981) onderzochten hoeveel meisjes tussen 15 en 19 jaar reeds geslachtsgemeenschap hadden. Cijfergegevens van 1971 en 1976 worden er vergeleken. Het betrof in beide gevallen een representatieve steekproef. In onderstaande tabel citeren we enkel de percentages van blanke meisjes met coïtusgedrag.

Tabel 1: Percentage meisjes in de U.S.A. tussen 15 en 19 jaar met premaritale coïtus. Vergelijking 1971, 1976.

Variabele	1971	1976
leeftijd		
15	11	15
16	18	24
17	24	39
18	37	50
19	45	56

Wat de studerende jeugd betreft hebben de meeste onderzoeken betrekking op universiteitsstudenten. Sinds 1965 is het aantal studerenden met premaritale coïtus blijven toenemen. De toename in vergelijking met vroeger is het grootst bij de meisjes (zie: Bell en Coughy, 1980): vergelijkende gegevens inzake premaritale coïtus bij meisjesstudenten 1958, 1968 en 1978; Robinson e.a., 1968, 1972; King e.a., 1977). Robinson en Jedlicka (1982) ondervroegen met een zelfde vragenlijst, aan een zelfde universiteit, jongens en meisjesstudenten naar het al dan niet voorkomen van premaritale coïtus. Ze startten dit onderzoek in 1965, en herhaalden het in 1970, 1975 en 1980. In tabel 2 krijgt men een overzicht van de aangroei van het aantal studerenden met premaritale coïtus. De toename bij meisjesstudenten is zo groot dat ze ongeveer het percentage van de studerende jongens benadert.

Tabel 2: Percentage universiteitsstudenten met premaritale coïtus, cijfergegevens van een universiteit in U.S.A.. Vergelijking 1965, 1970, 1975, 1980.

Jaar	Jongens		Meisjes	
	%	N	%	N
1965	65	129	29	115
1970	65	136	37	158
1975	74	115	57	275
1980	77	168	63	230

We stellen vast dat in Amerika, omwille van de dubbele moraal, premaritale coïtus bij de jongens steeds in grotere mate voorkwam dan bij de meisjes. Blijkbaar wordt coïtaal gedrag door de jongens ook minder ervaren als een bedreiging voor de studie zoals zal blijken uit gegevens voor Nederland en ons land. Een bijkomende verklaring is volgens Zelnik, Kantner en Ford (1981: 66),

JONGE MENSEN EN DE ZIN VAN HET SEKSUEEL GEDRAG

de sterke carrière-gerichtheid van vooral de studerende meisjes.

Nemen we als vergelijkingsbasis onderzoeksgegevens van Nederland vergelijkend opgesteld voor 1968 en 1981 door van Nimwegen en Moors (1988: 152), dan stellen we eenzelfde trend van toename vast, echter met dien verstande dat het aantal meisjes met premaritale coïtus het aantal jongens ruim overtreft.

Tabel 3: Percentage jongens en meisjes in Nederland van 16 tot 20 jaar met coïtaal gedrag, gesplitst naar dagtaak, religie en geslacht. Vergelijking 1968, 1981.

	1968	1981
jongens	25	34
meisjes	20	48
studerend	16	32
niet-studerend	29	62
godsdienstig	19	35
niet-godsdienstig	32	51

3.4. Het feitelijk seksueel gedrag van jongeren in het Vlaamse landsgedeelte van België en de samenhang met de verschuiving in het normpatroon.

Voor ons land zullen we meer specifiek ingaan op de ontwikkeling van de normen, wensen en verwachtingen van de jongeren zelf zoals deze tot uitdrukking komen in de verschillende stadia van het ontmoetingsgedrag.

3.4.1. Overzicht van het seksueel gedrag van 15- à 19-jarigen (anno 1984)

Zowel ten aanzien van zoenen (15j. = 59% naar 19j. = 91%) als intiem vrijen (15j. = 27% naar 19j. = 69%) noteren we praktisch geen verschil meer tussen het gedrag van jongens en meisjes. Alleen inzake coïtusgedrag komen in bijna alle leeftijdscategorieën meer meisjes voor dan jongens. In tabel 4. wordt het percentage jongens en meisjes met coïtusgedrag geschetst in vergelijking met vroegere onderzoeksresultaten.

Tabel 4: Percentage ongehuwde jongens en meisjes van 15-21 jaar met premaritale coïtus, vergelijking representatieve gegevens uit 1975, 1980, 1984 (Geeraert, 1977, 1983, 1987).

	Jongens			Meisjes			Totaal		
	75	80	84	75	80	84	75	80	84
15j			5			12			9
16j			13			21			18
17j			21			20			20
18j	26		30	34		43	30		36
19j		40	36		37	51		38	43
21j	49			44			46		
Tot. 15-19			23			30			26
Abs.	400	432	396	400	422	389	800	854	785

Van de 15-jarige meisjes zegt 12% geslachtsgemeenschap te hebben, tegenover 5% bij de jongens. Dit percentage stijgt op 16-jarige leeftijd tot 21% bij de meisjes en 13% bij de jongens. Op 17-jarige leeftijd tellen we

evenveel (20%) meisjes als jongens met coïtusgedrag. Op 18 jaar heeft al 43% van de meisjes geslachtsgemeenschap tegenover 30% van de jongens; op 19 jaar 51% van de meisjes en slechts 36% van de jongens.

In vergelijking met de resultaten van 1975 (Geeraert, 1977) een onderzoek bij 18-jarigen is het aantal jongeren met zowel intiem vrijen als coïtus toegenomen. Wat coïtusgedrag betreft bedraagt de groei 6% : bij meisjes 10% en bij jongens 4%. Ten opzichte van gegevens bij 19-jarigen (Geeraert, 1983) stellen we bij intiem vrijen eenzelfde percentage vast, maar het aantal jongeren met geslachtsgemeenschap is met ongeveer 5% toegenomen. Die groei is volledig te wijten aan het groter aantal meisjes met coïtusgedrag. De oorzaak hiervan ligt waarschijnlijk in de ongelijkheid in de ontwikkeling tussen norm- en rolpatroon. We wezen reeds op de dubbele moraal die vóór de jaren '50 richtinggevend was en waardoor meer jongens dan meisjes meer premaritaal coïtusgedrag vertoonden. Een meer persoonsgerichte norm, met 'n toegeeflijke houding ten opzichte van coïtus met het vooruitzicht van een huwelijk, was er wellicht oorzaak van dat, in de jaren '60 en '80, een tendens ontstond tot convergentie tussen het gedrag van jongens en meisjes. De huidige ontwikkeling naar een interactienorm is waarschijnlijk verantwoordelijk voor de aanzienlijke toename van meisjes met coïtusgedrag, ook bij meisjes op jongere leeftijd (15- à 16 jaar). Jongens worden geacht een baan te hebben of althans het perspectief erop, voordat zij een relatie aangaan met coïtusgedrag. Zolang er een grote ongelijkheid blijft bestaan in taakverdeling tussen mannen en vrouwen zullen meisjes steeds met oudere jongens verkeren. De ontwikkeling naar een interactienorm verlaagt alleen de leeftijd waarop coïtaal gedrag bij meisjes voorkomt, dit is niet zozeer het geval bij jongens. Vooral bij jongens betekent het nu nog geldende rolpatroon een barrière ten aanzien van coïtusgedrag. Dat meer werkenden dan studerende geslachtsgemeenschap hebben is hiervan het gevolg (Geeraert, 1987: 76).

3.4.2. Wat is volgens jongeren van 15- à 19-jaar (anno 1984) het doel van seksuele contacten in het vrijen?

Tussen 1960 en '80 werd intiem gedrag door jongeren op de eerste plaats nog aanzien als een symbool van duurzame liefde (Geeraert, 1977 en 1983). Het nastreven van intiem gedrag uit hoofde van de lust, het genot, werd door weinig jongeren als doel genoemd. Meisjes beklemtoonden dit aspect nog veel minder dan jongens. De analyse van wat 15- à 19-jarigen nu formuleren als doelstellingen inzake intiem seksueel gedrag moet ons informeren of jongeren uit hoofde van hun betekenisgeving: de vaste verhouding gericht op een toekomstig huwelijk prioritair blijven stellen.

De rol en de betekenis die jongeren hechten aan intiem seksueel contact in het vrijen, werd in het vooronderzoek samengesteld uit uitspraken van de jongeren zelf. Die uitspraken werden in het representatief onderzoek aan de jongeren ter beoordeling voorgelegd. De uitspraken werden via factoranalyse geordend. De factoren staan vermeld naar grootte van hun verklarende variantie. Binnen de factoren gebeurt de ordening naar belangrijkheid op grond van de factorladingen.

Het doel van seksueel contact bij het vrijen is volgens de jongeren:

- F1 - elkaar een prettig gevoel geven;
- een orgasme krijgen en zich lekker voelen;
- elkaars lichaam ontdekken;
- samen liefde bedrijven;
- elkaar bevredigen;
- uitdrukking geven aan je gevoelens;
- het strelen van de geslachtsorganen;
- genot, plezier, amusement;
- elkaar liefkozen;
- om de verschillende mogelijkheden van seksuele omgang te ontdekken;
- bevestiging van je liefde;

JONGE MENSEN EN DE ZIN VAN HET SEKSUEEL GEDRAG

- F2 - om elkaar te leren kennen en waarderen;
- elkaars gebreken leren kennen;
- elkaar volledig de kans geven zich te ontplooien;
- om een huwelijk op te bouwen;
- elkaars dromen vervullen;

- F3 - laten zien dat je iets durft;
- om groot te doen, te bluffen;
- om aan je natuurlijke driften te voldoen.

De reactie op die motieven door de representatieve groep jongeren, biedt na omzetting in schaalbeoordeling (1 = helemaal waar ... 6 = helemaal niet waar) de volgende resultaten.

In tegenstelling met vorig onderzoek (Geeraert, 1983) wordt intiem seksueel contact door jongeren nu eerder opgezocht "om elkaar een prettig gevoel te geven" ($X=2.50$ en $SD=0.98$). Het accent komt in vergelijking met vroeger duidelijker te liggen op het momentane lichamelijke genieten. Ook het wederkerige wordt sterk beklemtoond.

"Het elkaar leren kennen en waarderen in het perspectief van een huwelijk" komt pas op de tweede plaats ($X=2.67$ en $SD=1.11$). Intiem seksueel contact verliest zo ten dele zijn symboolwaarde ten koste van momentane relatie-uitbouw.

Op die twee factoren werd geen verschil vastgesteld tussen jongens en meisjes. Ook verschillen de opvattingen hieromtrent niet tussen 15- à 19-jarigen. Waar men zou kunnen verwachten dat, onder invloed van de ouders, de jongste leeftijdsgroepen intiem contact meer zouden plaatsen in het vooruitzicht van een huwelijk, wordt dit niet bevestigd door de resultaten. Intiem seksueel contact wordt niet alleen losgekoppeld van procreatie maar evenzeer van het vooruitzicht van een duurzame relatievorming. In de beschrijving van de doelstellingen kan men duidelijk de ontwikkeling naar een momentaan interactioneel model aflezen.

Alleen de derde factor verwijst naar intiem contact als middel tot macht: een teken van ongelijkheid tussen de partners. Maar weinig jongeren ($X=4.60$ en $SD=1.15$) vinden dat intiem contact daarvoor gebruikt mag worden. We herkennen er weer de traditionele verschillen op grond van geslacht: meer jongens ($X=4.33$) dan meisjes ($X=4.88$) (sign. niv. = 0.001) menen dat je op die manier aan je leeftijdgenoten kunt laten zien dat je iets durft. Je kunt ermee uitpakken bij de anderen. Dat bij die factor ook de leeftijd aanleiding geeft tot significante verschillen hoeft ons niet te verwonderen. Vooral de jongste leeftijdsgroepen (15-jarigen: $X=4.37$) zijn meer dan de ouderen (19-jarigen: $X=4.54$) (sign. niv. = 0.01) geneigd intiem contact aan te wenden als middel tot het verwerven van een sociale status ten opzichte van leeftijdgenoten. 15-jarige jongens ($X=4.08$) onderschrijven die doelstelling in grotere mate dan 15-jarige meisjes ($X=4.63$) (sign. niv. = 0.001).

Men kan stellen dat het op de eerste plaats zoeken van bevrediging van seksuele gevoelens het momentane karakter van de relaties bevordert. Het gebruik van seksueel contact als middel tot het verwerven van een sociale status, verhoogt bij de jongste leeftijdsgroepen nog dit momentane karakter. Die mentaliteit draagt in zich een groot risico ten aanzien van een relatie met een duurzame partner. De resultaten ten aanzien van het feitelijk gedrag bevestigen volledig deze ontwikkeling.

3.4.3. De integratie van seksuele contacten vanaf de eerste ontmoeting van jongeren met de andere sekse.

Lichamelijk contact, zoals strelen en knuffelen, wordt door een meerderheid van jongeren (54%) opgenomen binnen een eerste ontmoeting op een avondje uit. Meisjes zijn minder uit op dergelijk ontmoetingsgedrag (45%) dan jongens (60%). De analyse van de motieven leert ons dat die jongeren oordelen dat, bij wederkerigheid van gevoelens en met beider toestemming, lichamelijk contact een goede manier is om elkaar te laten zien dat men op elkaar ver-

liefd is. Het is maar de vraag of ook hier ontwikkelingen naar een seksuele ideologie ontstaan, zoals nu al in Amerika onder universiteitsstudenten het geval is (Delamater en MacCorquodale, 1979)? Jongeren geloven er dat lichamenlijk contact als het ware de hoeksteen vormt van de wederzijdse verliefdheid. Die ideologie wordt ook in ons land significant meer beklemtoond door studerende dan door werkende 18- à 19-jarigen. Er is dienaangaande geen verschil tussen jongens en meisjes.

De tendens lichamenlijk contact na te streven ook zonder affectie noteerden we meer onder de jongste leeftijdscategorieën, met name bij de 15-jarigen. Dit kan op twee manieren worden geïnterpreteerd. Ofwel zal cliché lichamenlijk contact ook zonder affectie meer ingang vinden, ofwel getuigt de stijgende leeftijd van een grotere interactionele rijpheid. De meisjes zijn terzake de jongens sterk vooruit. Ten aanzien van de toekomst stellen zich voor grote groepen jongeren problemen inzake de zingeving van lichamenlijk contact. We constateren niet alleen een scheiding tussen seksualiteitsbeleving en haar vroeger verband met een instituut zoals het huwelijk. Nu komt er ook een scheiding voor tussen lustbeleving en affectie. Jongeren die geen onmiddellijk lichamenlijk contact wensen bij 'n eerste ontmoeting zijn vooral beducht voor dit laatste, met name misbruik en gebrek aan wederkerigheid inzake gevoelens en affectie.

3.4.4. Ontwikkelingen in de zingeving van de eerste coïtus.

In 1975 (Geeraert, 1977) constateerden we dat de eerste coïtus door vooral meisjes (65%), zowel 18- als 21-jarigen, werd gezien in het vooruitzicht van een huwelijk. Bij de jongens (23%) lag dit percentage veel lager.

De huidige cijfers vertonen een spectaculaire daling: voor 26% jongeren is de eerste coïtus nog vast verbonden met de vorming van een duurzame relatie die gericht is op een huwelijk. Het merkwaardige van de daling is dat ze volledig kan worden toegeschreven aan de meisjes. De eerste coïtus wordt nu door de meeste jongeren (45%) op-

gevat als een momentane uitdrukking van een liefdesrelatie in het kader van een vaste verkering, maar zonder trouwplannen. Het feit dat de meeste jongeren ontkennen dat zo'n gedrag onverwachts en toevallig gebeurt, steunt de verklaring van een ontwikkeling naar een interactienorm. Eerste coïtus gebeurt in 53% op beider initiatief. Het feit dat 3/4 van de jongeren de eerste coïtus niet meer situeert in het perspectief van een huwelijk of een duurzame relatie, doet de vraag rijzen of in de toekomst de duurzame relatievorming wordt vervangen door opeenvolgende verkeringen?

3.4.5. De ontwikkeling bij de jongeren naar opeenvolgende monogame relaties.

De cijfers tonen aan dat men vooral in de jongste leeftijdscategorieën veel wisselt van partner. Slechts 28% van de 15-jarigen met verkering blijft bij eenzelfde partner. Dit percentage stijgt tot 49% op 16-jarige leeftijd en klimt tot 70% op 18- à 19-jarige leeftijd. De jongeren hebben het veel moeilijker dan de ouderen om een vaste verkering op te bouwen.

Bij de jongeren met verkering noteren we meer meisjes dan jongens met coïtusgedrag. Bij meisjes onder de 17 jaar komt coïtus van 15 jaar al bij 1/3 voor. Bij jongens met verkering komt op 15- en 16-jarige leeftijd maar 1/5 tot 1/4 voor met coïtus. Als men daarbij bedenkt dat jongeren op 15- à 16-jarige leeftijd veel wisselen van partner, stellen de wijzigingen in het normpatroon voor de laagste leeftijdsgroepen extra problemen. Het percentage jongeren met coïtus ligt bij de 18- à 19-jarigen met verkering reeds tussen 1/2 en 3/4.

Of opeenvolgende verkeringen ook beantwoorden aan de voorwaarden van monogame relaties moest blijken uit eventuele relaties met derden en de erbijhorende motieven.

Algemeen kan men spreken van monogame relaties. Voor 95% van de jongeren met verkering betekende de coïtus de wederzijdse bevestiging van een liefdesrelatie. Ten op-

zichte van intiem vrijen treden jongeren minder gereserveerd op. Toch bleek 80% van de jongeren met verkering, intiem vrijen te interpreteren als een uitdrukking van wederzijdse gevoelens. Het feit dat tijdens de verkering intiem vrijen met een niet-partner voor 80% "nooit" voorkomt, bewijst de band met het monogame karakter van een relatievorming die wordt gesanctioneerd vanuit een interactienorm.

Jongeren die tijdens hun verkering "wel eens" (zelden) intiem vrijen en een coïtus hadden met een niet-partner, bewezen vanuit hun motivering dat ze hun gedrag minder afhankelijk maken van een wederzijdse evaluatie van de relatie. Reden tot dergelijke relatievorming kan een gebrek aan rijpheid zijn. Vooral bij de jongste leeftijdsgroepen stelt zich een probleem van interactiebekwaamheid. De jongeren met intiem-gedrag-met-derden kunnen de opdracht tot een relatie-opbouw, steunend op gelijkwaardigheid van de partner, onvoldoende aan. Dit blijkt trouwens uit de redenen die zij aanvoeren ter verantwoording van hun gedrag. Het motief: "om van je jeugd te profiteren en later kan dat niet meer" verwijst niet naar een interactienorm maar naar een norm die van buiten wordt opgelegd. De andere redenen zoals "het hebben van succes bij de leeftijdgenoten" en "omdat de anderen het ook doen" vertonen in zich reeds een gebrek aan identiteit, nodig om met het andere geslacht een relatie aan te gaan, die steunt op gelijkwaardigheid.

3.5. Discussie en besluiten.

Het overzicht van de verschillende onderzoeken wees uit dat de maatschappelijke context een determinerende rol heeft gespeeld bij de betekenisgeving en de hieruit voortvloeiende normering van het seksuele gedrag. De normering evolueerde van een dubbele moraal naar een duidelijk persoonsgerichte normering. De dubbele moraal stond maatschappelijk gezien ten dienste van een overlevingsstrategie. Ze bevorderde orde, stabiliteit en was gericht op procreatie. Genot en lust golden eerder als tegenindicatie. Alleen bij de mannen tolereerde men pre-

maritaal coïtusgedrag. In de vooropgestelde maatschappelijke context bevorderde dit de prostitutie. De overgang binnen de status van de vrouw, van ongelijkheid naar gelijkwaardigheid in verscheidenheid, en tenslotte naar gelijke kansen voor man en vrouw, gaf aanleiding tot een evolutie in de normering m.b.t. het seksuele gedrag. Seksualiteit en vooral premaritaal coïtusgedrag kwam in die context ook meer voor bij de meisjes. Het werd gezien als een symbool of teken van liefde in het perspectief van een duurzame relatie of huwelijk. Deze norm vond in de jaren '60 ingang bij de meeste jongeren, zowel werkenden als studerende. Meteen kwam coïtusgedrag buiten het huwelijk te staan, alhoewel het nog in het perspectief van een huwelijk werd gezien. Relatievorming steunde nu veel meer op persoons-elementen zoals karakteriële en lichamelijke eigenschappen. Hierdoor werd het lust- en genotsaspect mee geïntegreerd in de relatievorming en ging er een wezenlijk deel van uitmaken. Deze totale ommekeer heeft het perspectief op een duurzame relatievorming veel kwetsbaarder gemaakt. Dit niet alleen omwille van de verandering zelf, maar niet in het minst omwille van de nagestreefde doelen. Doorheen de onderzoekingen van de laatste jaren merken we bij de jongeren een grote onzekerheid over de betekenis van seksualiteit en vooral over coïtaal gedrag. Coïtaal gedrag wordt steeds meer losgemaakt van het perspectief op een huwelijk. Deze evolutie doet zich ook in ons land voor, maar in veel mindere mate dan wat in Amerika werd vastgesteld. Coïtaal gedrag wordt er gezien als een goed op zich: een teken of bewijs van het feit dat men zelfs binnen een momentane of toevallige ontmoeting elkaar graag mag. Dergelijke evolutie naar een normering, waarbij coïtaal gedrag minder sterk gebonden wordt aan een perspectief van opname en bevestiging in een maatschappij, maakt coïtaal gedrag afhankelijk van een eerder momentaan gebeuren. De interactie zelf en enkel de persoonlijke interpretatie worden dan leidraad voor het al dan niet opnemen van coïtaal gedrag in een relatie. Bij verschuiving naar een loutere interactienorm kan men logischer wijze een toename verwachten van het aantal jongeren met coïtusgedrag, wat ook door de gegevens beves-

tigd wordt. De onstandvastigheid eigen aan de jeugd, bevordert het momentane karakter van de relaties. Naar de toekomst toe zal coïtaal gedrag steeds meer voorkomen in het kader van opeenvolgende monogame relaties. Ook bij meisjes heeft het verder loskoppelen van coïtus en huwelijk het aantal meisjes met coïtusgedrag doen toenemen. Meer dan de jongens zagen zij coïtus verbonden met een toekomstig huwelijk, de gegevens wijzen vooral in Amerika op een afname van deze opvatting. Ook bij de studenten in Amerika, vooral de jongens, heeft die verschuiving aanleiding gegeven tot meer coïtusgedrag. Daartegenover stelt men echter vast dat steeds meer studerende meisjes coïtaal gedrag uitstellen in functie van de uitbouw van een carrière. In het Vlaamse landsgedeelte van België is die evolutie nog niet zo ver, alhoewel de gegevens ook in die richting tenderen.

Samengevat kan men stellen dat de huidige betekenisgeving van seksueel contact bij jonge mensen, mede dank zij de contraceptieve mogelijkheden, gekenmerkt wordt door een normering gericht op de ontwikkeling van het individu zelf in tegenstelling tot een meer gezinsgerichte betekenis vroeger. Hierdoor komen voor de jongeren twee factoren centraal te staan:

- de genotsbeleving als geïntegreerd deel van een relatie-uitbouw,
- de ontwikkeling van het individu zelf via de eis, vooral van de vrouw, tot gelijke kansen ten aanzien van toekomstige carrière-uitbouw.

Die ontwikkeling staat haaks op de vroegere afkeer van genot als destabiliserend element van de relatie en toekomstige gezinsuitbouw. Tevens wordt de dimensie procreatie vervangen door een gerichtheid op de ontplooiing van het individu via gelijke kansen tot carrière-uitbouw ook voor de vrouw. Het hebben van kinderen dat vroeger het hoofddoel vormde van de relatie-uitbouw vormt naar de toekomst een belangrijk probleem.

De diversiteit in betekenisgeving aan intiem seksueel gedrag is duidelijk afhankelijk van factoren als maat-

schappelijke context, levensbeschouwing, opvoeding en de wijze waarop de jongere deze factoren opneemt en verwerkt tot een persoonlijk levensproject. Gebruik van contraconceptiva wordt bepaald door de manier waarop jongeren zelfstandig een eigen levensproject uitbouwen (Geeraert, 1987) en door de betekenis die zij binnen dit levensproject aan coïtaal gedrag willen hechten. Ook de structuur van toekomstige samenlevingsvormen zal binnen dit veel sterker persoonsgebonden perspectief gestalte moeten krijgen.

VOETNOTEN

- (1) De samenstelling van de in het vooronderzoek betrokken proefgroep werd gepubliceerd in: A. Geeraert, Relatie-opbouw en risicofactoren bij 15-tot 19-jarigen, onderzoeksstrategie en schaalconstructie van de enquête, C.B.G.S. Werkdocument, nr. 25, 1985.

BIBLIOGRAFIE

- BELL, R. AND CHASKES, J. (1970), "Premarital sexual experience among coeds, 1958 and 1968", in : *Journal of Marriage and the Family*, (32), 1, 81-84.
- BELL, R. AND COUGHEY, K. (1980), "Premarital sexual experience among college females, 1958, 1968 and 1978", in : *Family Relations*, (29), July, 353-357.
- BROMLEY, D. AND BRITTEN, F. (1938), *Youth and sex, a study of 1300 college students*, New York, Harper.
- CHRISTENSEN, H.T. AND GREGG, C.F. (1973), "Changing sex norms in America and Scandinavia", in : A.F. Kline and M.L. Modley (Eds.), *Dating and Marriage*, Boston, Holbrook Press, 113-134.
- DELAMATER, J. AND MACCORQUODALE, P. (1979), *Premarital sexuality: attitudes, relationships, behaviour*, Madison, University of Wisconsin Press.
- EHRMANN, W.W. (1959), Premarital sexual behavior and sex codes of conduct with acquaintances, friends, and lovers, *Social Forces*, 158-164.
- FRENKEN, J. (1976), *Afkeer van seksualiteit. Sociaal-seksuologisch onderzoek onder 600 gehuwden*, Van Lothum Slaterus, Deventer.
- GEERAERT, A. (1977), *Seksualiteit bij jongeren*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.
- GEERAERT, A. (1983), *Relatievorming bij adolescenten in Vlaanderen*, Brussel, C.B.G.S. Rapport 61.

- GEERAERT, A. (1987), *Veranderende seksuele norm en gedragspatronen bij adolescenten*, Brussel, C.B.G.S. Monografie n. 1.
- GEERAERT, A. (1986), De relationele en seksuele ontwikkeling bij kinderen: bevindingen vanuit het wetenschappelijk onderzoek, in F. Deven, *Ze weten echt niet alles! Relationele en seksuele opvoeding in Vlaanderen*, Brussel, C.G.S.O., 9-30.
- GEERAERT, A. (1987), Predictiefactoren van contraceptiegedrag bij ongehuwde meisjes van 15- tot 19 jaar. Predictie via theorievorming en toetsing naar analogie met het Fishbein-model, *Bevolking en Gezin*, 1, 95-124.
- GIESE, H. UND SCHMIDT, G. (1968), *Studenten Sexualität, Verhalten und Einstellung*, Hamburg, Rowohlt Verlag.
- HUISMANS, S. (1983), "Rolverdeling tussen mannen en vrouwen, wensen, feiten en toekomstverwachtingen", in: A. Visser e.a. (Ed.), *Rollen, persoonlijke en sociale invloeden op het gedrag*, Amsterdam, Meppel Boom, 214-226.
- KINSEY, A.C. (1971), "Premarital intercourse in the human male", in: B. Lieberman (Ed.), *Human Sexual Behaviour*, New York, John Wiley and Sons.
- KING, K., BALSWLICK, J., AND ROBINSON, I. (1977), "The continuing premarital sexual revolution among college females", in: *Journal of Marriage and the Family*, (August), 455-459.
- KOOY, G.M. (1972), *Jeugd en sexualiteit tegen de jaren zeventig*, Wageningen, H. Veenman en Zonen.
- KRIEKEMANS, A. (1959), *Gezinspedagogiek*, Antwerpen, Nederlandsche Boekhandel.
- LUCKEY, E. AND NASS, G. (1969), "A comparison of sexual attitudes and behaviour in an international sample", in: *Journal of Marriage and the Family*, (31), May, 364-379.

- PACKARD, V. (1968), *The sexual wilderness: the contemporary uphaevel in male - female relationship*, New York, David Mc Kay Company.
- REISS, I.L. (1956), "The double standard in premarital intercourse", in: *Social Forces*, (34), 224-230.
- REISS, I.L. (1964), "The scaling of premarital permissiveness", in: *The Marriage and the Family living*, (26), 188-198.
- ROBINSON, I.E., KING, K. AND BALSWICK, J.O. (1972), "The premarital sexual revolution among college females", in: *Family Coordination*, (21), 2, 189-199.
- ROBINSON, I.E. AND JEDLICKA, D. (1982), Change in sexual attitudes and behavior of College students from 1965 to 1980: A research note, *Journal of Marriage and the Family*, February, 237-240.
- RODRIGUEZ-ECHEVERRIA, G. (1975), *El adolescente Espanol*, Madrid, Instituto de la juventud del Instituto de Estudios Politicos.
- SCHMIDT, G. UND SIGUSCH, V. (1971), *Arbeiter Sexualität*, Neuwied-Berlin, Luchterland Verlag.
- SCHOFIELD, M. (1965), *The sexual behaviour of young people*, London, Longman Group.
- SHORTER, E. (1975), *The making of the modern family*, New York, Basic Books.
- SIGUSCH, V. UND SCHMIDT, G. (1973), "Jugendsexualität, Dokumentation einer Untersuchung", in: *Beiträge zur Sexualforschung*, Stuttgart, n. 52.
- SORENSEN, R. (1973), *Adolescent sexuality in contemporary America*, New York, Word Publishers.
- VAN DEN BOGAERT, G. (1978), *Profiel van de vrouw in België*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.
- VAN NIMWEGEN, N. EN MOORS, H.C. (1988), The social context of sexual and contraceptive behaviour of adolescents in the Netherlands, in Moors H. & Schoorl

- J. (eds), *Lifestyles, contraception and parenthood*, The Hague/Brussels, C.B.G.S. Publications, 145-166.
- VAN USSEL, J. (1968), *Geschiedenis van het sexuele probleem*, Meppel, Boom en Zoon.
- VELD-LANGEVELD H.M. IN 'T (1969), *Vrouw-beroep-maatschappij: analyse van een vertraagde emancipatie*, Utrecht, Bijleveld.
- WALLER, W. & B. COLLEGE (1937), The rating and dating complex, *American Sociological Review*, vol. II, n. 5, 727-734.
- ZELNIK, M., KANTNER, J.B. AND FORD, K. (1981), *Sex and pregnancy in adolescence*, Beverly Hills, London, Sage Publications.